

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 3. studenoga 2019.

<https://doi.org/10.20901/pm.57.1.02>, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to

Dijalektika etnodeterminizma: biopolitičko konstruiranje narativa otpora

JASMIN HASANOVIĆ

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu

Sažetak

Ovim radom ispituje se da li i na koji način politički poredak u Bosni i Hercegovini determiniran logikom etnopolitike sadrži i producira subverzivni potencijal za vlastitu negaciju. Ideja se postepeno javljala u kontekstu različitih protesta u proteklih pet godina, ali se kao naučno pitanje ozbiljnije oblikovalo tek stapanjem protesta “Pravda za Dženana” i “Pravda za Davida” 2018. godine. Kroz proteste se od jedinstvenog matičnog broja i zdravlja preko radničkih prava i demobilisanih boraca kao politiziranih tijela *par excellence* pa sve do institucionalizirane instrumentalizacije smrti uočava izražena biopolitička dimenzija sa potpisom etnodeterminizma. Politološkim čitanjem odnosa između kontrahegemonijskih narativa odozdo i njihove sve vidljivije kriminalizacije odozdo, autor problematizira kako ono što se ovdje naziva biopolitikom etnodeterminizma producira narativ otpora kao mogućnost koja osvjetljava-njem naličja samog sistema dovodi u pitanje osnovu njegove legitimacije.

Ključne riječi: etnodeterminizam, etnopolitika, biopolitika, protesti, Bosna i Hercegovina

1. Uvodne akcentacije

U ozračju stranačkog pluralizma 90-ih godina u Hrvatskoj, kako bi se olakšao proces *tranzicije* iz radničke samouprave u nacionalističku mobilizaciju, među ostalim, pojavio se i plakat sa natpisom “I radnici su Hrvati” (vidjeti u Vujić, 2014 prema Dolenec, 2014: 37). Da historijska pozadina ove poruke bude još dublja – ako bi neko slučajno pomislio da se radi o kakvoj ranoj HDZ-ovoj političkoj paroli, pogriješio bi – bila je to parola tadašnje Socijaldemokratske stranke Hrvatske – SDSH. Nije li grotesknost ovog narativa moguće misliti kao primjer onoga što je još prije 40 godina u *Izvorima totalitarizma* teorijski razradila Hannah Arendt kada proces stvaranja novih političkih institucija rušenjem svih prethodnih društvenih, kultur-

nih i političkih tradicija jedne zemlje identificira kao osnovnu strategiju totalitarnog pokreta, čiji je preduslov bio da klase pretvori u mase, a partijski sistem u masovni pokret s ciljem organiziranja tih istih, politički otuđenih masa (Arent, 1998: 313-334) – u našem slučaju, pokret isključujućeg etnonacionalizma kojem je afirmacija vlastitog identiteta bila nemoguća bez konstruiranja dehumaniziranog Drugog.

Uprkos okršajima kojim je *njihov* rat postao *našim*, nacionalne su zastave od 1990-ih godina ostale čvrsto vezane sa jednim ciljem – sticanjem ekonomske, pa i političke moći, što je iz političkog ambisa moralo da oživi njene političke protuvrijednosti, one ideologije na čijem se porazu Jugoslavija kao mogućnost nekoć mogla uspostaviti. Pomoću njih, uz *dobrovoljnu* identitetsku transformaciju *radnika* duž etnički konstruiranih linija u *ratnike* kao oblik nacionalizacije sredstava za proizvodnju, u konačnici se i mogla odigrati željena tranzicija, ili prije restauracija kapitala na kojoj su iznikli postjugoslovenski modeli *nacionalnih država*. Obesmišljavanjem tekovina bivše države, tlo 90-ih činilo se sterilnim za novi, ne-desni, a naročito lijevi odgovor starim nacionalizmima što je dodatno potpomognuto činjenicom da nacionalne pokrete vode dojučerašnje komunističke elite. Takvim normaliziranjem nacionaliz(a)ma, neminovno, jedni su rađali druge. Međutim, kako objasniti masovnu podršku i euforično događanje naroda 90-ih godina koji kao sopstvene interese prepoznaju one *svojih vođa* i s njima se identificiraju?

Odgovor možda nudi Barthes koji uočava kako se stapanje elita najbolje odvija sa politički otuđenim masama kroz *ideju nacije*, u našem slučaju mase bezobličnih klasa nastalih rasplinjavanjem radništva kao, bar deklarativno, političkog subjekta bivšeg poretka. Kroz nju se istovremeno demontira naslijeđe bivšeg poretka i akumulira nova moć – ekonomska i politička, te se konstruiraju nove političke zajednice. Uspon etnonacionalizma kao globalne posljedice sloma realsocijalizma i procesa svojevrstne *desovjetizacije* u lokalnom je historijskom iskustvu stekao materijalne uslove da postane dominirajuća ideja. Podjednako, to je ideja koja usisava istovremeno dok isključuje na način “da iz nje izbaci elemente za koje odluči da su strani”, pri čemu “nominalni sinkretizam ovde pokazuje ono što je težio da sakrije: suštinsku nejednakost” (Bart, 2013: 211). Takav isključujući etnički nacionalizam omogućava *homogeniziranu subjektivizaciju* novog političkog subjekta kao političkog tijela, ona postaje društvenom stvarnosti koja prirodno žudi za autoritarnosti, isključujuće je uvijek u strahu jer počiva na odbrani grupe izbacivanjem stranaca ili gušenju suprotnog mišljenja.

Takve pervertirane manifestacije ispunjavaju sav raspoloživi društveni i politički prostor od 90-ih godina naovamo. Ipak, s vremena na vrijeme, kao da postaje vidljivom artificijelnost onih niti kojima se takva, normalizirana projekcija društvene i političke stvarnosti drži na okupu. Čak štaviše, često, uočava se njihova nepodesnost u funkcioniranju svakodnevnog života, one postaju preprekama i ometači-

ma političkim procesima, pa i samom društvu, tako da klasna dimenzija odbrane vitalnosti nacionalnih interesa postaje sve transparentnijom. Drugim riječima, gubi se monofonija između interesa onih kroz koje govori narod i samog naroda, ma kako ga mi sociološki i antropološki definirali. Kakav je onda odnos *uslova* koje etnodeterminiran poredak producira i samog poretka? Da li je upravo taj biopolitički momenat antiteza koja uspijeva osvijetliti njegovo naličje, producirati vlastitu negaciju i u pitanje dovesti osnov njegove legitimacije?

2. Biopolitika etnodeterminizma

Zaustavljajući konflikt, Daytonski mirovni sporazum u Bosni i Hercegovini pravno je potvrdio njegova naslijeđa, zajedno sa političkom, ekonomskom i društvenom strukturom koja se uspostavila. Konzerviranjem rata u novom političkom režimu on se nastavio prenositi i na društvo, podjednako ga konzervirajući kao sopstveni legitimacijski objekt. *Etnodeterminizam* subjektivizira društvo kolektivizirajući ga u tri etničke realnosti, zarobljavajući rađanje, obrazovanje i zdravstvo, mogućnost dostojnog života, ali i dostojne smrti u svoje okvire. Uprkos različitim, što ranijim to i kasnijim interpretacijama pojma, na ovom mjestu služim se razumijevanjem biopolitike koju je kao oblik *tehnologije moći* razradio Foucault, koji u *Treba braniti društvo* piše:

Ono sa čim se suočavamo u ovoj novoj tehnologiji moći nije baš društvo (ili bar društvo kako ga definiraju pravnici), niti je individualno tijelo. To je novo tijelo, višestruko tijelo, tijelo sa toliko glava da, iako one možda ne mogu biti brojčano beskonačne, nužno ne mogu biti izračunate. Biopolitika se bavi populacijom, sa populacijom kao političkim problemom, kao problemom koji je u jednom naučni i politički, kao biološkim problemom i kao problemom moći (Foucault, 2003: 245).

Etnodeterminizam nema samo ulogu modela bosanskohercegovačke postkonfliktne demokratije skicirajući od nje svojevrsnu *konsenzualnu etnokratiju* preko koncepta konstitutivnih (konstituentnih) naroda i njihovog političkog predstavljanja – tročlanog modela predsjedništva, etničkog glasanja, zaštite vitalnog nacionalnog interesa ili uopćeno nacionalnog ključa i etnoentitetske podjele Bosne i Hercegovine – već on postaje logikom političkog i društvenog života uopće. U toj se dimenziji pitanje konstitutivnosti naslijeđeno iz perioda bivše države razlikuje od njegove savremene, etnopolitičke upotrebe. Za razliku od koncepta *nacionalno po formi – socijalističko po sadržaju*,¹ ono danas nema za cilj samo da uređuje pitanje političkog predstavljanja etničkih grupa, već i da ih *subjektivizira*. Foucaultovom terminologijom, etnodeterminizam je biomoć etnopolitičke biopolitike; njime se

¹ Nacija je postojala i priznata je, ali je smatrana tek formom, dok je bit bila u socijalističkom kao subjektu.

opisuje, kreira i legitimira način na koji etnopolitička moć utječe na aspekte života samog društva izlažući ga jasnim normama i regulacijama.² Administriranjem pitanjima života, pa i smrti, etnodeterminizam socijalizira bosanskohercegovačko društvo kolektivizirajući ga duž triju etnopolitičkih stvarnosti, zanemarujući i isključujući sve ostale moguće subjekte kao političke. Ovladavanjem materijalnim sredstvima i institucionalizirajući se politički, on reproducira naizgled suprotne sheme (iz)gradnje političkih identiteta isključivo kao etničkih koji simultano poživaju na negiranju *Drugog*, dok se od njega istovremeno traži priznanje za svoje vlastito kolektivno sebstvo.

U proizvodnji tih naizgled suprotnih shema uviđa se njihova istost. Po obrascima i pristupima one su jedinstvene u skupu nacionalizama, samo sa različitim etničkim predznacima. Njihova *zamišljanja* traže svoje esencijalističke temelje i nalaze ih, da ovdje kontekstualiziram Andersona, u *imaginaciji etniciteta*, kao podkomunizmom-potisnutog *Gemeinsamkeita* koji je od 80-ih godina iznova trebalo povratiti. Stoga etnicitet determiniran genetičkim jedinstvom na kojem počiva pripadnost njegovih članova kreira simboličke predstave i mitske slike u kojima se ono prikazuje oblikovanjem kolektivnih percepcija spram njega. Drugim riječima, nacija je percipirane na etničkim identitetima počivaju na imaginarnoj ili realnoj primordijalnosti, drevnosti i prirodnosti, čiji se elementi traže u kulturi, jeziku, religiji ili pak zajedničkom sjećanju. Zahtjevi za etničkom homogenizacijom hoće konstruirati zajednicu kao grupu “obostranog prepoznavanja, međusobnog priznavanja, učinkovitog prepoznavanja, vezanog kolektiviteta sa osjećajem solidarnosti, korporativnog identiteta sposobnog za usklađeno djelovanje” (Brubaker, 2002: 169). Etničko po formi tako sve više postaje nacionalno po sadržaju. Ali, ko konstruira?

Koje li ironije: tu potisnutost kroz nacionalne programe i projekte na vidjelo počinju iznositi upravo dojučerašnji protagonisti prethodnog, po etničku samosvijest “opresivnog režima”. Kroz etnički koncept nacije oni brišu svoj status i materijalnu razliku između sebe i svojih sljedbenika, pa njihovi partikularni klasni interesi postaju *općim interesima naroda* – oni govore u njegovo ime, a posredstvom njih *govori narod*. Interes očuvanja privilegirane društvene pozicije starih elita u novim okolnostima i duhu vremena koje je donijela 1989. projekat je koji se uklapanjem u demokratski narativ potpomognut neoliberalnom argumentacijom spram

² Za Foucaulta, biopolitika proizilazi iz biomoći, koju vidi kao oblik *proširene političke moći*, praksu širenja državne vlasti nad fizičkim i političkim tijelima stanovništva, bivajući svojevrsni kontrolni aparat stanovništva. Biomoć je moć nad ljudskim tijelom, suma “brojnih i različitih tehnika za postizanje pokoravanja tijela i kontrole populacije” (Foucault, 1998: 140). Analizirajući Foucaulta, Marijan Krivak podvlači dvije ključne komponente biomoći: “znanstvene kategorije koje se tiču ljudi (vrsta, populacija, rasa, rod, seksualne prakse i sl.)”, dok “[d]rugi pol *biomoći* predstavlja disciplinska moć...” (Krivak, 2008: 51-52).

jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog projekta morao ostvariti u *monoetničkim državama*³ kao oblicima nacionalne države patrimonijalnog etnosa, povezujući demokratiju i etnokratiju u jedno. Zaokupljena *građanskom* netrpeljivošću kojom se sugrađane, po Becku, krvavom silom definicije, metodama izdvajanja ili iskorijenjavanja mora učiniti neprijateljima (2004: 330), oprostorenje etničkih država posebno spornu materijalizaciju doživljava na tlu Bosne i Hercegovine, gdje svako nastojanje preklapanja etničkih granica sa političkim okončava krvoprolićem, ostavljajući ostale etnonacionalizme u tinjajućoj nedovršenosti. Stoga, na osnovama potvrđivanja rezultata nasilja u korist etnopolitičkih elita, Daytonski sporazum u sebi nije ni mogao sadržavati bilo kakav *blueprint* za *novu državu*. Kao *međuprostor* između legitimacije poretka i etničkog homogeniziranja, današnja je Bosna i Hercegovina zbir razlika etnonacionalizama koji kontaminiraju našu svijest, pa je biopolitički okvir ključan za njegovu (de)kompoziciju.

S obzirom na to da Ustav Bosne i Hercegovine eksplicitno ne definira izvor i nosioca suvereniteta, već načelno indicira da su entiteti podređeni nadležnostima Bosne i Hercegovine i njenih institucija, ne samo da se uviđa odsustvo izričite norme ili propisa koji bi utvrdili primat državnog prava nad entitetskim već je suverenitet u brojnim aspektima prenesen *na niže organe*, pa su tako uske kompetencije državnih ustanova kompenzirane brojnim nadležnostima prenesenim na entitete. Ovdje dolazimo do *postsuverene prirode*⁴ Bosne i Hercegovine čiji entiteti kroz svoje ustave gotovo izjednačavaju etnije kao njihove suvlasnike, pa i svojevrzne nosioce suvereniteta. S obzirom na to da Bosna i Hercegovina historijski nikad nije počivala na etnoteritorijalnoj podijeljenosti njenog društva, determinizam etničkog politički se institucionalizirao kroz arhitekturu poretka kao noseći princip iz kojeg proizilazi etnokratska dimenzija vlasti i društvene realnosti uopće. Preko etnodeterminizma postsuverena priroda Bosne i Hercegovine pomjera *racionalizaciju problema svojstvenih skupu živih bića* upravo na nadležnost etnoentiteta; pitanja zdravstva i zdravstvene politike, stambene politike, socijalne politike, obrazovanja, nauke ili policije nisu u nadležnosti države, već njenih entiteta, kantona i Brčko distrikta BiH. Etnodeterminizam, drugim riječima, hoće putem pravila i obrazaca

³ U razlikovanju *nacionalizma* (onoga državlanskog tipa) spram *etnicizma* (kao primordijalnog) Ulrich Beck daje skicu onoga šta čini karakteristike etničke države naspram onih nacionalnih. Dok je, po njemu, nacionalizam “upravljan prema van – osvajanje i asimilacija stranog – onda je etnicizam usmjeren ka isključivanju, ne-suživotu s kulturno drugačijima, ne-ekspanziji i odbacivanju univerzalizma (...) Etnička država reže svoje univerzalističke korijene i usmjerava se prema interesima i identitetima dominantne etničke skupine u svim područjima državnog aparata (obrazovanja, policije, vojske, prava, vanjske politike)” (Beck, 2004: 329).

⁴ Argumente o elementima i karakteristikama *postsuverene* prirode Bosne i Hercegovine vidjeti detaljnije u Hasanović, 2016.

ponašanja vezanih za određeni homogenizirani etnički teritorij socijalizirati bosanskohercegovačko društvo kao podijeljeno društvo.⁵

Tako primjerice oblast zdravstva nije samo etnički uvjetovana administrativno-pravnim aparatom (Behram, 2019) već je jednako privatizirana mentalitetom onoga što se može nazvati *partitokratskim posjedovanjem*, pri čemu su dominirajuće političke partije u Bosni i Hercegovini etnički oblikovane. One svoj utjecaj ne ostvaruju samo putem kadrovskih kruženja ili partijskih imenovanja, već i uskim privatnim, pa često i porodičnim vezama sa samim političkim elitama. Etnopartitokratsko posjedovanje svoj legitimitet crpi iz procesa nacionalizacije, gdje se u jeku rata događao i drugi, skriveni konflikt na ekonomskom polju donošenjem Zakona o pretvorbi društvenog vlasništva. Nacionalizacija je tako, u stanju rata kao vanrednog stanja, prečutno omogućila akumuliranje bogatstva i dobara u rukama onih koji su imali političku moć. Imovina je prešla u ruke države koja je već bila u etnopartijskim rukama, što je u konačnici omogućilo da danas politizirani javni sektor bude najveći te ujedno i najsigurniji poslodavac u Bosni i Hercegovini, kupujući socijalni mir reprodukcijom *političke apatije*.⁶

Usudio bih se na ovom mjestu *polemokratskim* (*polemos* – rat; *cratos* – moć) nazvati mentalitet etnodeterminističke biopolitike; on je njeno izvorište, mjesto iz kojeg se crpi opravdanje interveniranja nad tijelima.⁷ Istovremeno, to je *kontrarevolucionarni* mentalitet koji ne jede svoju djecu, već ih mori, guši i usisava u sebe, a zatim bljuje izvakane, lišene sadržine i osjećaja vlastitog individualiteta. Umanjujući svakodnevnu interakciju stanovništva između njenih etnoteritorijalnih jedinica (kantona i entiteta), arhitektura Daytonu adaptira na odvojenost bosanskohercego-

⁵ Teze o Bosni i Hercegovini kao tradicionalno etnički duboko podijeljenom društvu vidjeti u Kasapović, 2005.

⁶ Takvo sistemsko produciranje političke apatije vidljivo je primjerice kroz poseban oblik *politicizacije tijela* – kroz brojna boračka udruženja koja se finansiraju iz budžeta općina, gradova te kantonalnih i entitetskih ministarstava koja postoje za pitanja boraca, a koja predstavljaju biračku bazu i sektor za regrutaciju birača etnonacionalnih stranaka na sve tri strane. Takva praksa, prema istraživanju Centra za istraživačko novinarstvo, u periodu od 2012. do 2018. godine teška je nešto više od 83 miliona KM (*Finansiranje boračkih udruženja*, 2018). Pored toga, isto istraživanje ukazuje i na poticaje od preko 5 miliona KM za zapošljavanje boračke populacije putem tzv. *boračkih zadruga*, koje su u periodu od 2014. do 2018. godine isplaćivali Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata, Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo i Ministarstvo za pitanja boraca Hercegovačko-neretvanskog kantona. Instrumentalizacija boraca za interese etnopolitike i bliske veze sa njima bila je vidljiva i kroz zahtjeve za objavljivanje boračkog registra i njegovu reviziju; sumnjalo se da su pojedinci naknadno dodani na spiskove boraca zarad ostvarivanja privilegija. Svakako, ovom fenomenu će se u oblasti političke teorije trebati naknadno i dublje posvetiti, ali ovdje se uzima tek kao primjer.

⁷ O (zlo)upotrebama rata na primjeru Hrvatske kao simboličkog kapitala legitimacije vlasti u etnonacionalističkom društvu vidjeti u Jović, 2017.

vačkog društva, istovremeno olakšavajući koncentraciju političke moći sa državne na subnacionalnu razinu. Bivajući instrumentom otuđenja, polemokratski logos producira ovisnost u kojoj se patološki traži smisao i zaštita produciranjem solidarnosti kroz defragmentaciju, gdje bi svako ozbiljnije otrežnjenje od takve normaliziranosti u potpunosti srušilo njegovu bit, radikalno ga dovodeći do apsurd.

Subjektiviziranje etničkih individualiteta najtransparentnije je uočljivo u obrazovanju koje je u kantonalnoj, odnosno entitetskoj nadležnosti. Atomiziranje individua, naročito putem institucionalizirane prakse segregacije kroz tzv. *dvije škole pod jednim krovom*⁸ gdje učenici iz različitih etničkih skupina odvojeno, programski i fizički, pohađaju istu školu – primjećuje Sead Turčalo – za cilj ima, foucaultovski rečeno, da *disciplinira stanovništvo* njegovim odvajanjem, “brišući individualitet učenika i normalizirajući ga shodno svom etnokratskom poimanju u kategoriju etničkog” (Turčalo, 2018: 233). Stoga se etnodeterminističkoj biopolitici u obrazovanju daje izuzetan primat – od (in)direktne involviranosti politike, ali i religije u obrazovni proces i izbor rukovodstva osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja, preko etnopolitičke kontrole studentskih asocijacija i sindikalnih udruženja,⁹ pa sve do seta tzv. nacionalnih grupa predmeta snažno institucionaliziranih kroz *nastavne planove i programe* koji su nezaobilazna karika u reproduciranju i konstruiranju poželjne društvene stvarnosti kao postojeće, pa i jedine moguće.¹⁰ Međutim, ona se ne zadovoljava samo pukim discipliniranjem, već joj je potreban i *nadzor*.¹¹

⁸ Jedna od studija koja se bavi posljedicama takve prakse na Bosnu i Hercegovinu i njeno društvo je i Becker, 2017.

⁹ Prilikom prve bosanskohercegovačke povorke ponosa održane u septembru 2019. godine, jedan od učesnika kontrapovorke koja se održala dan ranije i čiji su organizatori bila udruženja sa dominantno konzervativnim i vjerskim *backgroundom*, članstvom isprepletena sa etnopolitičkim strankama koje su osudile održavanje povorke, bio je i predsjednik Sindikata osnovnog i srednjeg obrazovanja Kantona Sarajevo, koji je ispred Sindikata govorio o značaju tradicionalne porodice i porodičnih vrijednosti.

¹⁰ Tako se u izvještaju OECD-ovog Centra za saradnju sa nečlanicama, Direktorata za edukaciju, zapošljavanje i socijalna pitanja i Komiteta za edukaciju iz 2001. godine navodi kako su na prostoru Bosne i Hercegovine od raspada Jugoslavije postojala tri perioda nastavnih planova: “1990. – 1992., kada je nastavni plan bio nacionaliziran kroz tri glavne etničke grupe, 1992. do kraja rata u 1995., kada su se razvila tri plana; i post-ratni period kroz koji su konsolidovana tri različita odvojena nastavna plana. Tri tipične budućnosti karakteriziraju sva tri nastavna plana. Prvo, svaki je nacionalan u smislu da se fokusira na jezicima, kulturi i istoriji jedino svoje etničke grupe” (“Tematski pregled nacionalnih politika vezanih za edukaciju: Bosna i Hercegovina”, 2001: 12 prema Kapo, 2012: 152).

¹¹ Iako nema direktnijih intencija nadziranja, svakako, oni su vidljivi kroz druge, mikro aspekte – od kampanja sa uputama za izjašnjavanje o etnonacionalnoj pripadnosti, religiji i jeziku za popis stanovništva 2013. godine preko institucije *entitetskog državljanstva* do sve intenzivnije *militarizacije* entitetskih, odnosno kantonalnih policijskih snaga. Tako je primjerice Vlada Kan-

Zaposjedanjem simboličkog prostora, kako to primjećuje Asim Mujkić, posri- jedi je proizvodnja cjelokupnog života kao nacionalnog života, odnosno specifičnog tipa “društvenih odnosa, interakcija, solidarnosti, fraza, interpretirajućih obrazaca, rituala, mobilizacija čiji simbolički ‘višak vrijednosti’, kao uostalom i svaki višak vrijednosti, pripada ‘vlasniku’; etnopolitičkom poduzetniku udruženom u etnopolitičku stranku” (Mujkić, 2019: 61). Na taj način ideologija etnodeterminizma ima funkciju mitološkog, ona iskrivljuje jednako koliko i proizvodi zdravorazumsko i naturalizirajuće kao jedino moguće. Misliti *izvan kolektivnog* misliti je *izvan normalnog*, društvena devijacija koja preventivno mora biti uklonjena i udaljena – ona je sama po sebi negacija društva koje se hoće kreirati. Zbog toga kolektivne percepcije moraju biti materijalizirane kroz političke ustanove etnodeterminističkog poretka, oblikujući svoju homogeniziranu sliku etnonacija te utvrđujući pravo na njihovo političko predstavljanje. Uočljiva *politička šizofrenija* koja gubi kontakt s realnim konstruira realno, ne kao apstraktne normativizacije, već kroz sama tijela svojih podanika.

Administriranje života (i smrti) duž etnopolitičkih linija u simboličkom i teorijskom smislu postaje relevantnim 2011. godine, odlukom Ustavnog suda Bosne i Hercegovine da postojeći Zakon o JMBG-u proglasi neustavnim,¹² što je otvorilo prostor etnopolitičkom determinizmu da penetrira u same identifikacijske koordinate individua. Za razliku od ostalih elemenata njegove biomoci, ovaj zakon bio je na razini Bosne i Hercegovine, što je stvorilo politički konflikt na relaciji između (srpskih) predstavnika Republike Srpske i (hrvatskih i bošnjačkih) Federacije BiH koji su tražili numeraciju koja će u sebi oslikavati etnoentitetsku podjelu. Kad je bez ikakvog napretka istekao šestomjesečni rok za izmjene zakona koji je odredio Ustavni sud, potom je početkom 2013. godine sporni zakon stavio van snage. Pojednostavljeno, to je značilo da se novorođenoj djeci od 2013. godine nisu mogli dati jedinstveni matični brojevi kojima bi im se omogućio upis u knjigu rođenih, zdravstveno osiguranje, lični dokumenti i sl.

tona Sarajevo na čelu sa konzervativnom bošnjačkom SDA sredinom 2018. godine pokrenula inicijativu da se iz sarajevskih škola izbaci nastavni predmet BHS jezik te da se roditeljima daju obrasci na kojima bi se izjasnili koji jezik njihova djeca žele da pohađaju. S druge strane, migrantska kriza je intencije nadziranja učinila vidljivijim *internalizirajući granice* između kantona i entiteta. Onemogućavajući migrantima koji, većinom, dolaze iz pravca Sarajeva da uđu na prostor Unsko-sanskog kantona, koji graniči sa Republikom Hrvatskom, kantonalna ih policija izbacuje iz autobusa i vozova, upućujući ih ka entitetskoj granici koja je u međuvremenu postala materijaliziranom kroz pripadnike MUP-a RS-a koji ne dozvoljavaju migrantima da uđu na prostor ovog entiteta.

¹² Klub Bošnjaka u Domu naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine blokirao je Zakon o JMBG-u zbog neustavnosti i spor je potom završio na Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine “zbog činjenice da jedan od njegovih članova nije sadržavao nova imena nekolicine općina u srpskom entitetu” (Štiks, 2013).

3. Narativ otpora i konstruiranje događaja

Etnopolitička biopolitika u čijim se konturama hoće odlučivati o političkom statusu *građanina* veoma brzo postaje *nekropolitikom* kada zbog nemogućnosti liječenja van Bosne i Hercegovine Belmina Ibrišević, tromjesečna oboljela beba, postaje njenom tragičnom materijalizacijom. To je u junu iste godine rezultiralo blokiranjem zgrade Parlamentarne Skupštine Bosne i Hercegovine od strane građana i roditelja, koji nisu dozvoljavali političarima da je napuste dok se ne omogući izdavanje JMBG-a. *Bebolucija* (kovanica od *beba* i *revolucija*) nažalost nije rezultirala spasom oboljele djevojčice koja je u jeku protesta preminula, ali je prvi put nakon 1995. godine uspjela otvoriti kritički prostor društvenog otpora spram etnopolitičkog poretka u Bosni i Hercegovini. Zagleda li se nešto dublje, etnodeterministička biopolitika bila je u osnovi svih značajnih društvenih protesta u posljednjih pet godina u Bosni i Hercegovini: ona je motivirala februarske proteste koji su uslijedili godinu dana poslije bebolucije kada su zapaljeni zgrada Predsjedništva BiH i, simbolično, sjedišta nekoliko kantonalnih vlada; zatim u subverzivnim, zajedničkim protestima demobilisanih boraca dvaju u ratu sukobljenih strana – veterana Armije Republike Bosne i Hercegovine i HVO-a – koji su, tražeći usvajanje seta prava, osvijetlili debatu o apsurdnosti konflikta i iznevjerenosti njihovih očekivanja te su veoma brzo postali objektom surove torture i represije entitetskih i kantonalnih policijskih snaga, pa sve do najaktuelnih slučajeva “Pravde za Dženana” i “Pravde za Davida” te, konačno, Povorke ponosa održane u septembru 2019. godine.

No, kako je moguće objediniti ovaj široki spektar društvenih zahtjeva jednom zajedničkom kategorijom? Nisu li svi društveni protesti, pa i pokreti, kroz iskazivanja stavova, percepcija i interesa spram određenih događaja ili situacija, u svojoj biti na neki način biopolitični te se u većoj ili manjoj mjeri tiču egzistencijalnih pitanja stanovništva? Praveći razliku između *klasičnih* i *novih društvenih pokreta*, Heywood akcentira njihovu suštinu: to su “pokreti potlačenih ili diskriminiranih (...) zainteresovani za pitanja ‘kvaliteta života’ (...) društveni napredak...”, čiji “motiv za delovanje u velikoj mjeri potiče od stavova i težnji članova i odvija se u okviru slabe organizovane strukture” (Hejvud, 2004: 531). Ukoliko se pak osvrnemo na sadržaj umjesto na suštinu, onda pitanje populacije kao političkog problema i njeni zahtjevi u kontekstu postdaytonskog subjektiviziranja u monolite etničkog nisu tek puko sredstvo koje nadopunjuje demokratiju ili funkcioniše korektivno spram ignorancije vlasti, već demontaža same logike na kojoj ona počiva, tj. proizvodnja iskustva s onu stranu biopolitičkog kao (post)suverenog.

Nasuprot imaginarnom *Gemeinsamkeitu*, kao na-opće-pomjerenom partikularnom, homogeniziranje kolektiviteta discipliniranjem i nadzorom stvara *Einsamkeit*, individualno otuđenje, usamljenost i nepredstavljenost koja otporom postaje tjelesnija. Tako se stvara novi politički subjektivitet, novo političko tijelo, na način kako

to opisuje Hobsbawm: “pored seksa, aktivnost koja u najvećem stepenu kombinira tjelesno iskustvo i snažne emocije je učešće u masovnim demonstracijama (...) ona podrazumijeva fizičku akciju – marširanje, skandiranje slogana, pjevanje – kroz koje nalazi izraz spajanje pojedinačnog u masi, što je suština kolektivnog iskustva” (Hobsbawm, 2003: 72). Vidimo to na primjeru bebolucije na dva načina – prvo, vrijednosne, jednako kao i sarkastične i cinične parole i transparenti demonstranata učinili su istomišljenike vidljivim ne samo ispred zgrade Parlamenta već i u cijeloj Bosni i Hercegovini, ali i u svijetu slanjem fotografija s hashtagovima *#jmbg* ili *#bebolucija* putem društvenih mreža. Drugo, okružujući zgradu Parlamenta i vlastitim tijelima zarobljavajući političare i one koji su se u njoj zatekli, tjelesnost subjekata atomizira se na način suprotan od polemokratskog, njihov zahtjev odbija etnoidentitetski determinizam i pokušava ga transcendirati.

Ipak, širi politički domet ovih društvenih mobilizacija ostao je reduciran. I dok su JMBG protesti 2013. godine riješili partikularni problem, a februarski protesti¹³ godinu kasnije tek prvi put nešto neposrednije adresirali nezadovoljstva građana spram *etnopolitičkih* elita i daytonskog poretka, obje epizode nisu ozbiljnije ni okrz-nule politički okvir u kojem se legitimiraju anomalije poput korupcije, privatizacije, eksploatacije, siromaštva i podjela.¹⁴ Iako je pojava *plenuma* kao alternativnih oblika političke reprezentacije politički događaj *par excellence*, zahtijevajući demokratiju izvan etničkog i ukazujući na propuste *tranzicione demokratizacije* koja institucionalizira disparitet interesa elita i samih građana, nakon protesta nije nastao nikakav ozbiljniji politički pokret ili stranka. S druge strane, neočekivano poljuljan, ali još uvijek jak etnopolitički narativ pružio je stanovit otpor mogućnosti daljeg artikuliranja građanskih zahtjeva. Bilo je to vidljivo kroz kriminaliziranje protesta i samih građana od strane vlasti,¹⁵ naročito na primjeru Republike Srpske gdje su protesti klasificirani *državnim udarom* i *linčem na Republiku Srpsku*, odnosno projek-

¹³ Protesti su prvobitno započeli kao protesti radnika privatiziranih fabrika u Tuzli, zatim su se brzo proširili na druge gradove u Bosni i Hercegovini, većinom u Federaciji Bosne i Hercegovine, gdje je došlo do sukoba s policijom te paljenja administrativnih, državnih institucija i stranačkih centrala.

¹⁴ Uprkos znatnom odjeku koji su imali, pritom ne osporavajući njihov širi značaj, u njima je učestvovao jako mali broj ljudi, dok su zahtjevi demonstranata bili nejasno i preširoko postavljeni ili ih uopće nije ni bilo. Njihova dinamika rezultirala je otvaranjem široke rasprave radi propitivanja legitimnosti političkog poretka i traganjem za novim formama političkog, a ostavke premijera i vlada četiri od ukupno deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine bile su jedine konkretne političke posljedice protesta.

¹⁵ Demonstranti su primjerice nazivani huliganima i vandalima istovremeno dok se nastojala stvoriti medijska delegitimacija samih protesta njihovim povezivanjem s pronalaskom više kilograma droge, što je glasnogovornik MUP-a brzo demantirao. Tim su se neproverjenim podatkom, međutim, u medijima podjednako koristili politički lideri i ljevice i desnice.

tom usmjerenim protiv Republike Srpske i srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, a sve kako bi se spriječilo moguće prenošenje protesta na ovaj entitet.¹⁶

Protesti “Pravda za Davida”, koje su početkom 2018. godine pokrenuli smrt i neriješen slučaj Davida Dragičevića, veoma su brzo prestali biti samo *za Davida* – njima su politička i režimska represija u Republici Srpskoj ubrzo dale drugu notu.¹⁷ Za razliku od protesta 2013. i 2014. godine kojima su pojedinačni zahtjevi otvorili prostor šireg problematiziranja i osporavanja društveno-političkog poretka, “Pravda za Davida” kao takva ne zahtijeva institucionalne promjene ili destabilizaciju daytonske arhitekture i logike, niti je hoće i želi propitivati. Naprotiv, dovodeći u vezu Davidovo ubistvo sa njegovim navodnim otkrivanjem korupcije i kriminalnih aktivnosti vlasti, ona je *svjesno* usmjerena tek protiv režima vladajuće entitetske klike koja se nerijetko u matricama dominirajućeg diskursa i od strane demonstranata izjednačava sa *držav(n)om*. No, u onom trenutku u kojem se u sličnom, neriješenom slučaju Dženana Memića¹⁸ pronalazi prostor identifikacije sa slučajem Dragičević, *nesvjesno* se stvara mjesto transetničke solidarnosti koje parodira etnoentitetsku biopolitiku. Ako se izuzme totalni autizam dominirajuće hrvatske etnopolitike – pošto polje njene paradigme nije ugroženo, ona pokreće dijalog koji je stao prije pet godina, sada zajednički, ali na drukčiji način.

Nisu, naime, toliko subverzivni protesti koliko identifikacija koja se potpomognuta njima pronalazi u *Drugom* – Drugi više nije nužni homogenizator vlastitog kolektiviteta, već se kolektiviteti prokazuju kao zbroj razlika od sopstvene elite. Istina, unutar solidarizacije koja uključuje zajedničke i sinhronizirane proteste u

¹⁶ Pa ipak, krajem februara 2014. godine protesti su zadesili i Banja Luku, istina ne s ciljem destabiliziranja sistema, već bavljenja egzistencijalnim problemima (Maksimović, 2014). Istraživanja poput onog agencije Ipsos plus pokazala su kako je zapravo 77% građana Republike Srpske podržavalo JMBG proteste (Klix.ba, 2013). O odnosu spram protesta u Republici Srpskoj vidjeti u Tanić, 2013; SRNA, 2014.

¹⁷ Nakon što je izmrcvareno tijelo nastradalog mladića nestalog između 17. i 18. marta pronađeno 24. marta 2018. godine u rijeci u blizini Banje Luke, prvobitna istraga policije utvrdila je da je smrt nastala utapanjem te da nema elemenata krivičnog djela, naglašavajući kako je nastradali Dragičević prethodno učestvovao u tuči i počinio krivično djelo. Kao reakcija na policijsku istragu, a s obzirom na stanje pronađenog tijela, na Facebooku je formirana grupa “Pravda za Davida”, koja sumnja da policija i vlast zataškavaju njegovo ubistvo, odnosno da su čak sami pripadnici policije Republike Srpske krivci za njegovu smrt zbog navodnih kriminalnih aktivnosti vlasti koje je nesretni mladić otkrio. Svakodnevna okupljanja građana predvođena njegovim ocem Davorom postajala su sve intenzivnija na centralnom banjalučkom Trgu Krajine. O hronologiji slučaja vidjeti više u BIRN, 2019.

¹⁸ Slučaj ubistva Dženana Memića koji se dogodio u februaru 2016. godine na Ilidži kod Sarajeva zadobio je pažnju javnosti nakon što je porodica stradalog mladića uočila umiješanost politike u istražne procese nadležnih tijela kako bi se prikrili dokazi da je počinilac djela iz *metabolizma* aktera samog poretka. O hronologiji slučaja vidjeti više u Blagovčanin, 2019.

Sarajevu i Banjoj Luci te komunikaciju i podršku između demonstranata uz parolu “Pravda za svu našu djecu”, kojima su prisustvovala i same porodice stradalih, nije se artikulirala nikakva dublja politička profilacija oko koje bi se stvorio prostor političkog da bi se mogao homogenizirati u veći pokret. Pa ipak, zajednička se matrica poretka oslikavala pokušajima *osporavanja* i njihovog slabljenja pomjeranjem fokusa sa dvije, po njega sada izazivajuće komponente – *međuentitetske solidarnosti* i samih *ubistava*. Ono što je vlastima Republike Srpske uz priču o *državnom udaru* predstavljalo defokusiranje sa ubistva na progon Davidovih roditelja i članova grupe “Pravda za Davida”, to je u Federaciji bila, u javnom prostoru i retorici, kriminalizacija onih koji su se solidarizirali, analogno vežući pitanja o ratnoj prošlosti oca stradalog Davida sa stradanjima bošnjačke djece u periodu rata (1992-1995). Zloupotrebljavajući mrtve i nazivajući proteste “srpskom stvari”, jednako se hoće defokusirati i sa slučajem Dženana Memića.

No, kako objasniti tu vezu etnopolitike i biopolitike koja se okončava u nekropolitičkom? Uočljivi se problem da čitati kroz odnos između subjektiviteta i legitimiteta, hobbesovski rečeno, kroz *gradnju suvereniteta tijelima* etnički homogeniziranih *građana*. Polazeći od nepogrešivosti *Levijatana*, Hobbes smatra kako suveren udruženih tijela pojedinaca ne može pogriješiti, jer “ništa što ovaj čini ne može biti povreda bilo koga od njegovih podanika, niti ga itko od njih smije optužiti za nepravdu (...) nego je svaki pojedinac na temelju takve uspostave države tvorac svega onog što vladar čini. Dosljedno tome, onaj tko se žali na povredu od strane svoga vladara, žali se na nešto čiji je tvorac on sam” (Hobbes, 2004: 125-126). Upisivanje ljudskih života u poredak koji ih jednako oblikuje i od njih se gradi Agamben smješta ne samo u prostor vanrednog stanja kao mjesta traumatičnog iskustva u kojem logor ili masovna grobnica postaju kolijevkom identiteta, već i kroz odluke o životu na kojem se zasniva suverenost:

Ako je nekada u svakoj modernoj državi postojala granica koja označava tačku u kojoj odluka o životu postaje odluka o smrti, čime se biopolitika premeće u tanatopolitiku, danas te granice više nema, bar ne u formi linije koja razdvaja dva jasno različita područja. Ona danas predstavlja jednu pokretnu liniju, koja se postepeno pomera, obuhvatajući sve šire i šire oblast društvenog života u kojima suveren ulazi u sve užu simbiozu ne samo sa zakonodavcem, već i sa lekarom, naučnikom i sveštenikom (Agamben, 2013: 117-118).

Takvo obostrano prepoznavanje samo po sebi, politički, ne bi značilo mnogo da u pozadini ne stoji detektiranje geometrije kojom se etnodeterminizam proklamira subjektiviziranjem bosanskohercegovačkog društva njegovom defragmentacijom. Solidarnost koja se generira isključivo u okvirima jedne etničke grupe, bivajući pritom određena isključivanjem zarad homogeniziranja vlastitog sebstva, narušava se njenim izmještanjem izvan te etničke grupe. Na taj se način, bivajući

nosioćem legitimiteta etnopolitičke vlasti, ugrožava konstruirani balans prikazivanja sopstvenog interesa kao zajedničkog. Etničke razlike predstavljene agensima proizvodnje etniciteta više nisu niti mogu biti percipirane odrazima vjekovnih mržnji samog naroda, već su – ako izuzmemo njihov postkolonijalni pečat – *lice* etnopolitičkog *naličja*, omogućavajući mu sopstvenu vitalnost, monopolizirajući te identitete isključivim vlasništvom etničkih partija. A to dovodi do opasnih političkih devijacija gdje ne samo da se ne dozvoljava ostalim akterima da budu *legitimni* bez obzira na istu etničku ili religijsku pripadnost, već se monopolizacijom identitetskih osjećanja liberalnijim, ne-desnim akterima onemogućava raspolagati njima. Zbog toga se oblikuju percepcije koje sprečavaju sve što je anacionalno, *građanska perspektiva* koja transcendira etnički horizont je opasnost jer bi sve ono izvan etničkog omogućilo postojanje *slobodne volje*, spontanog događaja, kao *unaprijed nepredodređenog*.

Dakle, upravo u tom embrionalnom trenutku u kojem se počinje ogoljavati imanentna logika naličja poretka, kada građani prvi put – probijajući vještačke etnoentitetske granice i dijeleći zajedničke predstave o pravdi – nastoje da se solidarišu i kroz takvu solidarnost otvore prostor da dožive katarzu, režim producira ekstremne reakcije kako bi se raspoloženje vratilo u iste matrice, u okvire etnodeterminističke biopolitike. Kada se tuđe riješila, njoj se daje legitimitet da jede i vlastitu djecu. Uklanjanjem instalacije *Davidovo srce* sa Trga Krajine te brutalnim premlaćivanjem i hapšenjem neistomišljenika – opozicije i običnih građana – 25. decembra 2018. godine na najbolji se način, pod izgovorom čišćenja Banje Luke uoči novogodišnjih praznika i Dana Republike Srpske, pokazala simbolička upotreba 9. januara kao ideološke maske režima. Ceremonijalni označitelj *nacionalnog ujedinjenja* stvara i prikriva zločine, brutalno sjedinjuje elitu i od nje potlačene u neprirrodnost etničkog identiteta. Kao preludij negacije antifašizma i afirmacije njegovih suprotnosti, 9. januar je, po svojoj prirodi, morao biti obilježen nacionalističkim orgijanjima i provokacijama, time opravdavajući normalnost da je Davor bio *ovdje* – a Dženanov otac Muriz *tamo*. S druge strane, ništa nije toliko jačalo devedeotojansku predstavu političke šizofrenije koliko same reakcije na nju, koje su u parametrima preovladavajućeg srpskog političkog diskursa u Bosni i Hercegovini dodatno pravdale njenu nužnost. I u tom je smislu uloga 9. januara bila uspješna – veoma se brzo prestalo pričati o režimskim ubistvima, a sve više o njegovoj neustavnosti, zločinima i međusobnom optuživanju.

Neosporno postoji jako gravitaciono polje oko narativa 90-ih koji oblikuje današnju stvarnost, on je postao socijalizacijska paradigma na koju polažu pravo vladajuće etnodeterminističke partitokratije i njihove elite. Ne treba pritom da čudi opće raspoloženje koje je normaliziralo njihove istine, a što za drugu stranu može djelovati neprihvatljivo, poput onih da se Republiku Srpsku u ovom entitetu doživ-

ljava državom,¹⁹ pa tako i među članovima grupe “Pravda za Davida”, jednako kao i vjerovanje u, primjerice, postojanje tzv. “genocidnog gena” kod Srba među onima koji su odlučili da se solidarišu sa Dragičevićima i građanima Banje Luke u Federaciji. Pozivanje na *genetski determiniran karakter* i prirodu nekog naroda uvodi nas u rasna određenja nacije, bilo tuđe ili vlastite, kao već viđenu praksu sa početka dvadesetog stoljeća i na našim prostorima. I u tome je ključni problem Arendtinog opažanja pretapanja klase u masu – da bi totalitarni poredak uspio, masa se mora držati masama, tj. treba izbrisati granicu između privatnika, kapitaliste, radnika i nezaposlenog. Njihovom atomizacijom pokušavaju se pronaći biološka, čak genetska opravdanja za zločinačke politike njihovih elita. Drugim riječima, cilj je održati legitimitet sopstvene političke moći i materijalnih resursa sjedinjenih 90-ih godina kroz *odbranu etnije kao vrste*, kao atomizirane jedinice subnacionalnog suverena.²⁰

Takvom fragmentacijom društva onemogućeno je bilo kakvo kolektivno djelovanje izvan struktura političke moći dok je, s druge strane, iskršavanje civilnog društva više posljedica izvanjskog pritiska međunarodnih aktera nego njegove unutarnje logike. Demokratska borba zato mora biti isključivo borba *odozdo*, potaknuta protiv etnodeterminističkog poretka kao izvora dominacije i statičnosti koji favorizira pasivnost i apatiju klijentelizmom, širokim beneficijama i kupovinom socijalnog mira, obezbjeđujući si viktimološkom aurom metafizičku imunost na kritiku. U tome je značaj konstruiranja narativa otpora koji je započeo 2013. godine, u kojem Nermina Mujagić uočava *povratak političkog* kao trenutak “u kojem se etnički objekt – barem u naznakama – transformira u političkog subjekta” (Mujagić, 2017: 172). Takav povratak političkog koji fokus stavlja na egzistencijalne probleme potisnute etnopolitičkim čini vidljivim one izvan struktura političke moći, stvarajući integrativnu logiku s onu strane postojećeg. Dosežući tačku u kojoj ideološki aparati moći nisu u stanju prikriti antagonizme, stvara se prostor koji otvara mogućnosti. Radi se, zapravo, o onome što Badiou razumije pod Događajem, kao:

¹⁹ Takve se fantazmagorije hoće i zvanično konstruirati u *Istoriji Republike Srpske* čiju zamisao njeni autori objašnjavaju potrebom sintetiziranja historije *ove* “države kao entiteta Bosne i Hercegovine”, naturalizirajući projekcije o viševjekovnoj historiji Republike Srpske koju je “stvorio srpski narod” i koja je “od početka (...) bila definisana kao država u kojoj je bio suveren” (Antić i Kecmanović, 2016: 17).

²⁰ To je vidljivo na primjeru prisustva visoke delegacije Hrvatskog narodnog sabora predvođene Draganom Čovićem na obilježavanju Dana Republike Srpske u Banjoj Luci, na ceremoniji na kojoj je posthumno odlikovan “*neustrašivi ratnik i borac za slobodu srpskog naroda*”, general Slavko Lisica, koji je u susjednoj Hrvatskoj osuđen zbog napada na Šibenik. Ovim se iznova poslala poruka kako etno-klasne elite nisu i ne mogu biti legitimni predstavnici svoga naroda kojeg rado žrtvuju brišući sa svojih košulja njihovu krv neprirodnim ujedinjenjem unutar etničkih i nacionalnih identiteta. Stoga je obilježavanje Dana Republike Srpske građivni element ovakve Bosne i Hercegovine koji proizilazi iz same prirode njenog daytonskog bitka.

... nešto što na vidjelo donosi mogućnost koja je bila nevidljiva ili pak nezamisliva. Događaj sam po sebi nije stvoren od realnosti; on je stvaranje mogućnosti, on otvara mogućnost (Badiou, 2013: 9).

Po Badiouu, političko proizvodi Događaj, pa je stoga on moguć samo tamo gdje počinje politika kao njegova mogućnost. No, Badiouov koncept Događaja nudi još jednu bitnu konstrukciju – on je neosporno vezan za *subjekta*. Polazeći od teze da se realnost sastoji od *praznine nestalnih mnogostrukosti*²¹ koje su prikrivene, između ostalog, dominantnom ideologijom, Događaj je taj koji iluminira potisnute dijelove, jednako kao i one koje su dominantne strukture moći iznenadno, nepredvidivo i neočekivano isključile (Badiou, 2005: 178-183). Drugim riječima, on dekonstruira postojeću situaciju kao normaliziranu, pa je jasno zbog čega su, između ostalog, društveni protesti koji su se nadovezali na otpor etnodeterminističkoj biopolitici od 2013. godine naovamo, iako u sebi nisu nosili sistemске promjene, bili kriminalizirani etnopolitičkom argumentacijom. No, šta je s njihovom uspjehom? U Badiouovom tezaurusu događaja važan je element individualnog iskustva koje stvara *vjernost* definiranu u zavisnosti od situacije kao dijalektike između bitka i događaja (*ibid.*: 323). Vjernost stvara subjekte putem kojih događaj može biti transformativan. Na osnovu te konstatacije može se probati zamisliti artikuliranje narativa otpora spram etnodeterminizma kao biomoći etnopolitike i probati u konačnici vidjeti od čega zavisi njegovo uvođenje u polje političkog kao integrirajuće i transformativne snage.

4. Zaključak: polemokratsko između suzbijanja i emancipatorskog

Služeći se upravo terminologijom Badiouove filozofije događaja i njegovim konceptualnim okvirom, Stef Jansen u interpretiranju februarskih protesta 2014. godine uočava ono što sam u tekstu prethodno nazvao *polemokratskim logosom* kao ometačem promjena. Polazeći od koncepta vjernosti subjekta događaju, on pored veoma malog broja ljudi koji su participirali u protestima primjećuje i značajan broj onih izvan, neuključenih, *tihe većine* koja je odbijala učestvovati i dati podršku iako je načelno bila saglasna sa dobrim dijelom zahtjeva. Za njega ti protesti nisu bili događaj “sa velikim D”, nedovoljnu fizičku vjernost protestima Jansen argumentira intenzivnijom vjernošću drugom događaju kao Velikom Događaju – *ratu* – koji je “događaj do jako velike mjere za mnogo ljudi u Bosni i Hercegovini. Rat je za skoro sve bio kriza razumljivosti, prepoznat kao jedna ogromna fraktura koja je donijela

²¹ Za Badioua postoji *stanje* (kao *status quo*) unutar kojeg se nalaze višestruke mogućnosti skrivene ideologijom, potisnuti elementi koji su prisutni, ali nisu reprezentirani – *situacije* koje tek *događajem* postaju vidljive.

ogromne promjene” (Jansen, 2018: 166).²² A rat je i mjesto iz kojeg etnodeterministička biopolitika crpi svoju moć, njime se opravdava uključivanje političke moći u biološki život i njegovo upisivanje u poredak. Rat ostaje prisutan u tijelima i reproducira se kroz njih, afektivni vektor kojim se stvara “široka moralna lojalnost zajednici kao kolektivnom nosiocu ratne patnje” (Čengić, 2017: 225-226 prema *ibid.*: 167) kako kroz subjektivna iskustva i sjećanja tako i kroz njegove ideološke interpretacije. Na koncu, sama današnja Bosna i Hercegovina proizvod je arhitekture rata u okviru koje se potvrđuje politička i ekonomska moć uspostavljena u njemu.

No, šta je sa protestima za Davida i Dženana koji su drukčiji od prethodnih – uz transetničku solidarnost, oni su duže trajali (u nekoj fazi traju i dalje), obuhvataju znatno više učesnika na mnogo širem prostoru, nasilje sada ne dolazi od demonstranata, stvoren je prostor za širu identifikaciju... Da bi se na to pitanje odgovorilo, potrebno ga je drukčije postaviti: zbog čega oni *nisu* bili drukčiji od prethodnih protesta? Badiou uočava da Događaj nije samo uništavanje postojećeg poretka, već i definiranje novog. Otpori koji su se pojavljivali u Bosni i Hercegovini samo su kumulativni zbir *reakcionarnih događaja* koji tek sporadično otpočinju propitivanjem poretka, ali ne i stvaranjem prostora za artikuliranje novog. Pored toga, njegovi akteri često nisu nastupali dovoljno politički ili, s druge strane, nisu bili politični uopće. Oni koji jesu, ostali su marginalizirani ili su zauzimali – a možda već i posjedovali – političke pozicije unutar već postojećih naracija. Priča o Davidu ili Dženanu lako se mogla preuzeti od naroda *odozdo*, kroz dnevnu politiku i političku opoziciju *odozgo* koja djeluje u istim matricama ili je kao takva i sama nastala iz predominirajućeg desnog ambijenta.

Da bi se, općenito, bilo kakva realnost mogla razumjeti i spram nje se kritički odnositi, treba biti sposoban prihvatiti je i priznati kao takvu. To što bilo koji postojeći politički akter teško ostvaruje subverzivni, kontrahegemonijski narativ zbog duboke ukorijenjenosti ratom komponovanih simboličkih elemenata poretka nipošto ne znači da poredak ne reproducira antiteze vlastite negacije. Nedostatak mogućnosti prihvatanja postojeće realnosti ogleda se u tome što se današnja postdaytonska Bosna i Hercegovina teško prihvata kao stvarnost, što je posljedica drukčijih etnopolitičkih vizija spram nje. Konstruiranje narativa otpora očito se mora suočiti sa vjernošću ratu, a time istovremeno i s osjetljivim pitanjima i sakraliziranošću kolektivne traume i viktimološkog kao snažnih političkih i manipulativnih uporišta etnopolitike. I to je ono ograničavajuće. No, ako se same linije odvajanja

²² Jansen također piše: “Prvi vektor vjernosti je militantna vjernost. Ona je velikim dijelom u skladu s Badiouovim okvirom: tu se osobe samopozicioniraju kao subjekti koji su vjerni kategorijama koje je rat stvorio (...) Drugo, ratni događaj djeluje afektivno. Tu vidimo strah od haosa, od nestabilnosti, od skoro bilo kakve promjene, čak i uz veliko nezadovoljstvo *statusom quo*” (Jansen, 2018: 166-167).

kao svakodnevnog, normaliziranog društvenog shvate najvulgarnijim naslijedom polemokratskog koje se reproducira kroz biomoć etnodeterminizma, nije li onda upravo takvo zamišljanje subjektiviteta medij kroz koji se rat može transcendirati? Bilo kakvo produciranje novog, alterpolitičkog koje pritom ne prevazilazi te okvire zapravo je reproduciranje postojećeg; ono ne može pobuditi katarzu, već nastaviti učvršćivati *status quo*.

Drugim riječima, da bi se moglo stvoriti novo, responzivni otpori su potrebni, ali nisu niti dugoročno mogu biti dovoljni i sami sebi svrhom. Katarza može da se pojavi izvan dominantnog ili paralelno od njega, unutar samog društva i u punoj cjelini njegove pluralnosti, ali se poredak svakako ne treba niti smije odbaciti kao *akcelerator dijalektike* koji će raditi na jačanju kritičkog, usmjeravajući ga od društva prema samom izvoru dominacije. U središtu katarze je otuđena *individua*, čovjek lišen svoje čovječnosti u ime kolektiviteta čija su prava zamijenjena *vitalnošću etničkog interesa*, zaštitom zajedničkog etničkog tijela kao *corpusa* oblikovanog ratom i materijaliziranim – pravno i politički – njegovim naslijedom u tijelo etnopolitičke partije. Upravo zbog toga *kontrahegemonijska gibanja* spram biopolitike etnodeterminizma u sebi sadrže klice takve društvene katarze; ona prelaze entitetske, religijske, etničke, pa i ideološke linije i za neprijatelja imaju istu bazu – bivajući je nekad više, a nekad manje svjesnom. Možda bi se moglo kazati kako su izbori, i oni 2014. i oni 2018. godine, snažno potvrdili trijumf *istog*, ali podjednako – uprkos klijentelizmu, kupovini socijalnog mira, pa i glasova, a ne treba odbaciti ni zaboraviti onu tihu većinu koja bojkotuje izbore svojim neizlaskom ili poništavanjem glasačkih listića.²³ Duboka politička apatija i nepostojanje alternative su prepreke koje su istovremeno i neiskorišten, prazan prostor političkog u koji treba intervenirati novim elementima.

Najbliži primjer toga bila je integrirajuća priroda prve bosanskohercegovačke Povorke ponosa održane u septembru 2019. godine. Povorka ponosa u bosanskohercegovačkom kontekstu dobija jedan bitan element koji izlazi iz pukih, infertilnih okvira liberalnih teorija priznanja i identitetskih politika.²⁴ U razgrađivanju odnosa između hegemonске pozicije vladajućih normativnih naracija i statusno nejednakih društvenih kategorija oblikovanih dominantnim odnosima moći leži subverzivni potencijal koji stavlja znak pitanja na duboke i isključujuće matrice etnonacionalizma na kojima sistemski počiva cjelokupno bosanskohercegovačko

²³ Prema podacima Centralne izborne komisije Bosne i Hercegovine, na izborima 2018. i 2014. godine 54% građana sa pravom glasa nije izašlo na izbore. Od toga je samo za Predsjedništvo Bosne i Hercegovine na izborima 2018. bilo ukupno 6,63% nevažećih listića, a na izborima 2014. 7,68%.

²⁴ Ne treba zaboraviti da je bosanskohercegovačka stvarnost duboko uronjena u identitetske politike, one etnonacionalne.

društvo. Za razliku od etničkih identiteta, zahtjevi LGBTQ zajednice postavljaju se kao zahtjevi *novog elementa*, nečega što je izvan preovladavajućih političkih identiteta i što se ne može obuhvatiti njihovim koordinatama. Povorka na taj način udara u samu legitimacijsku bit etničkog i njegovo konzervativno, religijsko ishodište homogenizacije koje postaje najvidljivije u otporu spram njenog održavanja te ključno izvorište argumenata etnodeterminističke biopolitike, pritom podjednako prikazujući dominirajuće i konzervativne kategorije unutar postojećih, opozicionih političkih snaga.

Kulturalizacija politike, kako je razumijeva Žižek (2008: 118-148), ceremonijaliziranjem i mahanjem različitostima vodi ka još jačem učvršćivanju *statusa quo*, odnosno biopolitike etnodeterminizma u konzerviranju i atomiziranju bosansko-hercegovačkog društva koje od stabla netolerancije ne prepoznaje sistemsku šumu nejednakosti, dominacije, pa i klasne eksploatacije. Zato se borba za priznanje LGBTQ zajednice mogla razumjeti kao dijelom jedne šire političke borbe. Ukoliko bi njeno pitanje ostalo na razini partikulariziranog, ona se deskriptivno ne bi razlikovala od već postojećih zahtjeva unutar etnopolitičkog. Time je ona jednako nastojala prepoznati i zahtjeve drugih marginaliziranih kao vlastite. Budući da je uspjela okupiti preko tri hiljade učesnika, to više nije samo povorka za LGBTQ prava, već je jednako i odgovor kontrapovorkama koje su se organizirale favorizirajući tradicionalne vrijednosti i porodicu te nudeći retrogradne političke i društvene poruke. Objedinjavanjem kontrahegemonijskih narativa uspio se stvoriti prostor političkog kao *privremeni* artikulatorka zahtjeva s onu stranu hegemonskog. Bitno je upravo prepoznati kritične tačke koje dovode do suprotnog – ali one moraju biti inkluzivne, progresivne te politične – znati izvor dominacije ili tragati za njim, tj. dekonstruirati vrijednosni okvir kojim se postiže i održava njegova legitimacija.

LITERATURA

- Agamben, Đorđo. 2013. *Homo Sacer. Suverena moć i goli život*. Karpos. Loznica.
- Antić, Čedomir i Kecmanović, Nenad. 2016. *Istorija Republike Srpske*. Nedeljnik. Beograd.
- Arent, Hana. 1998. *Izvori totalitarizma*. Feministička izdavačka kuća 94. Beograd.
- Badiou, Alain. 2005. *Being and Event*. Continuum. London i New York.
- Badiou, Alain. 2013. *Philosophy and the Event*. Polity Press. Cambridge.
- Bart, Rolan. 2013. *Mitologije*. Karpos. Loznica.
- Beck, Ulrich. 2004. *Moć protiv moći u doba globalizacije*. Školska knjiga. Zagreb.

- Becker, Matthew Thomas. 2017. Socializing with the Out-Group: Testing the Contact Hypothesis among School Students in Bosnia and Herzegovina. *Politička misao*, (54), 4: 126-142.
- Behram, Mirsad. 2019. *Da li je zdravstvo u BiH etnički podjeljeno?* Preuzeto 10. 9. 2019. sa Radio Slobodna Evropa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-podijeljeno-zdravstvo/29744435.html>
- BIRN. 2019. *One Year On, Dragicevic Death Still Haunts Bosnia*. Preuzeto 29. 10. 2019. sa Balkan Insight: <https://balkaninsight.com/2019/03/19/one-year-on-dragicevic-death-still-haunts-bosnia/>
- Blagovčanin, Predrag. 2019. *Slučaj Dženana Memića: Tri godine rata za istinu*. Preuzeto 29. 10. 2019. sa Analiziraj: <https://analiziraj.ba/2019/01/17/slucaj-dzenana-memica-tri-godine-rata-za-istinu/>
- Brubaker, Rogers. 2002. Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology*, (43), 2: 163-189.
- Čengić, Nejra Nuna. 2017. *Desilo se to što se desilo. Govor, život i vrijeme nakon opsade u Sarajevu*. Orion art. Beograd.
- Dolenec, Danijela. 2014. Zašto SDP-ova vlada nije socijaldemokratska? *Političke analize*, (5), 20: 33-38.
- Finansiranje boračkih udruženja*. 2018. Preuzeto 20. 9. 2019. sa Centar za istraživačko novinarstvo: <https://www.cin.ba/finansiranje-borackih-udruzenja/>
- Foucault, Michel. 1998. *The History of Sexuality*. Vol. 1: The Will to Knowledge. Penguin. London.
- Foucault, Michel. 2003. *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76*. Picador. New York.
- Fuko, Mišel. 2014. *Bezbednost, teritorija, stanovništvo*. Mediterran Publishing. Novi Sad.
- Hasanović, Jasmin. 2016. Geopolitički kontekst postdejtonske igre suvereniteta: između suverene i postsuverene Bosne i Hercegovine. *Pregled: časopis za društvena pitanja*, (57), 1: 163-182.
- Hejvud, Endru. 2004. *Politika*. Clio. Beograd.
- Hobbes, Thomas. 2004. *Levijatan*. Jesenski i Turk. Zagreb.
- Hobsbawm, Eric. 2003. *Interesting Times: A Twentieth-Century Life*. Pantheon Books. New York.
- Jansen, Stef. 2018. (Ne)dogadjaji u Daytonskom Međuvremenu, u: Ćurak, N. i Brand, J. (ur.): *Politike izgradnje mira u regionu: opterećenja prošlosti i vizije budućnosti*. Fakultet političkih nauka i forumZFD. Sarajevo: 159-173.
- Jović, Dejan. 2017. *Rat i mit. Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*. Fraktura. Zatrešić.
- Kapo, Midhat. 2012. *Nacionalizam i obrazovanje: studija slučaja Bosna i Hercegovina*. Fond Otvoreno društvo Bosna i Hercegovina. Sarajevo.

- Kasapović, Mirjana. 2005. *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*. Politička kultura. Zagreb.
- Klix.ba. 2013. *U RS 77 posto građana podržava proteste za matični broj*. Preuzeto 28. 10. 2019. sa Klix: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/u-rs-77-posto-gradjana-podrzava-proteste-za-maticni-broj/130621140>
- Krivak, Marijan. 2008. *Biopolitika: Nova politička filozofija*. Antibarbarus. Zagreb.
- Maksimović, Dragan. 2014. *Dogorjelo je do nokata – i u RS*. Preuzeto 28. 10. 2019. sa Deutsche Welle: <https://www.dw.com/bs/dogorjelo-je-do-nokata-i-u-rs/a-17466919>
- Mujagić, Nermina. 2017. *Višegrađanstvo. Analize i nove teorije na relaciji: država, građani i društvo*. Fakultet političkih nauka. Sarajevo.
- Mujkić, Asim. 2019. Ideologija, klasa i pitanje političke subjektivizacije u Bosni i Hercegovini. *Politička misao*, (56), 2: 41-65.
- SRNA. 2014. *Dodik: Protesti u FBiH politički motivisani*. Preuzeto 28. 10. 2019. sa Glas Srpske: http://www.glassrpske.com/lat/novosti/vijesti_dana/Dodik-Protesti-u-FBiH-politicki-motivisani/147566
- Štiks, Igor. 2013. *The new Balkan revolts: from protests to plenums, and beyond*. Preuzeto 13. 9. 2019. sa openDemocracy: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/new-balkan-revolts-from-protests-to-plenums-and-beyond/>
- Tanić, Dalibor. 2013. *Laži o JMBG protestima: Bevanda prvo izbjegao ubistvo, a onda odgodio izjašnjavanje o JMBG*. Preuzeto 28. 10. 2019 sa Žurnal: <https://zurnal.info/novost/17213/lazi-o-jmbg-protestima-bevanda-prvo-izbjegao-ubistvo-a-onda-odgodio-izjasnjavanje-o-jmbg>
- Turčalo, Sead. 2018. Interpretacije domovine/otadžbine u nacionalnim obrazovnim platformama: etničko kodiranje Bosne i Hercegovine, u: Ćurak, N. i Brand, J. (ur.): *Politike izgradnje mira u regionu: opterećenja prošlosti i vizije budućnosti*. Fakultet političkih nauka i forumZFD. Sarajevo: 231-247.
- Vujić, Antun. 2014. *Hrvatska i ljevica*. Ljevak. Zagreb.
- Žižek, Slavoj. 2008. *O nasilju*. Ljevak. Zagreb.

Jasmin Hasanović

DIALECTICS OF ETHNODETERMINISM: BIOPOLITICAL CONSTRUCTION OF RESISTANCE NARRATIVE

Summary

This paper examines whether and to what extent the political order in Bosnia and Herzegovina, determined by the logic of ethno-politics, contains and produces towards itself a subversive potential for its own negation. The idea

gradually emerged in the context of various protests over the past five years, but it has taken a more serious shape as an academic issue by the merging of “Justice for Dženan” and “Justice for David” protests in 2018. Through the protests, starting from the citizens’ ID number and health care to workers’ rights and demobilized war veterans as politicized bodies par excellence up to the institutionalized instrumentalization of death, a biopolitical dimension signed by ethnodeterminism is noticeable. With a political reading of the relationship between counter-hegemonic narratives from below and their increasingly visible criminalization from above, the author problematizes how that which is here called biopolitics of ethnodeterminism produces a narrative of resistance as a possibility which illuminates the reverse of the system, thus calling into question the basis of its legitimation.

Keywords: Ethnodeterminism, Ethnopolitics, Biopolitics, Protests, Bosnia and Herzegovina

Jasmin Hasanović je viši asistent na Odsjeku za politologiju na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Kontakt: **Jasmin Hasanović**, Fakultet političkih nauka, Skenderija 72, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina. E-mail: jasmin.hasanovic@fpn.unsa.ba